
Het primaat van de religieus-christelijke dimensie in de pedagogie van Don Bosco

Aldo Giraudo

Overgenomen uit: LOOTS, C., SCHAUMONT, C., (Red.), *Vandaag pastoraal integreren in het opvoedingswerk. Perspectieven & uitdagingen*, Oud-Heverlee, Don Bosco Vorming & Animatie, 2007, p. 55-92.

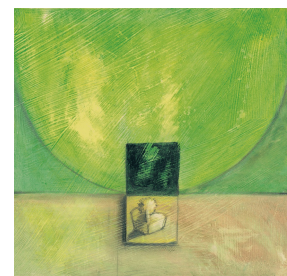
Aldo Giraudo doceert salesiaanse spiritualiteit aan de salesiaanse universiteit (UPS) in Rome. Deze bijdrage is de tekst van een lezing gehouden tijdens de XXV Colloqui salesiani gehouden in Praag van 23 tot 28 augustus 2007.

De vertaling is van Jef Gevaert.

Aldo Giraudo, één van de meest onderlegde kenners van het leven en werk van Don Bosco op dit moment, toont in zijn bijdrage aan hoe de zorg voor de 'ziel' van de jongere de kern vormde van het denken en het engagement van deze priester-opvoeder. De religieuze dimensie primeerde op alle andere dimensies. Dit betekent niet dat andere dimensies onbelangrijk waren, maar ze werden ten dienste gesteld van en geïntegreerd in de geloofsdimensie. Een bijdrage die te denken geeft over de finaliteit van de zorg voor en de opvoeding van jongeren.

**samen
DON BOSCO
zijn plaats
geven**

I INLEIDING

De kritische uitgave van de voornaamste teksten van Don Bosco en het onderzoek hierrond bieden de historicus kostbaar materiaal om zijn mentaliteit, motieven, praktische opties, idealen, dromen, modellen en ideeën te leren kennen. Dankzij deze studies hebben wij ook een beter zicht op de historische, culturele, kerkelijke en sociale context waarin dit geheel ontstaan is en zich ontwikkeld heeft.

Opvallend is, onder andere, hoe scherp de centrale plaats van het 'godsdienstige' (in de zin van het religieus-christelijke en van de spiritualiteit van de katholieke traditie) in zijn wereld- en mensbeeld, in zijn overtuigingen, in zijn motieven en de doelstellingen van zijn acties en in de uitwerking van zijn opvoedkundig model op de voorgrond komt. Een aspect dat trouwens schakeringen en een zekere evolutie vertoont.

De bekende historicus Pietro Stella (+ 2007) sprak van de 'religieuze mentaliteit en spiritualiteit' van Don Bosco, die in de context van de 'katholieke godsdienstigheid' van die tijd moet geplaatst worden¹. Wanneer men het 'preventief systeem' van Don Bosco isoleert van zijn vitale context, zijn religieuze zingevende horizon en zijn pastorale bekommernissen verliest het in feite zijn grote veelzijdigheid en rijkdom. Men verarmt het dan en herleidt het tot een reeks praktische en fragmentaire aanbevelingen. Op die manier riskeert men een aantal fundamentele dimensies uit het oog te verliezen, die ons toelaten Don Bosco en de historische betekenis van zijn pedagogie te begrijpen. Meer nog, men riskeert de vruchtbaarheid van om het even welke pedagogische ervaring die op hem wil teruggaan, in de wortel te verarmen en te doen mislukken².

Dat is de reden waarom het opvoedkundig systeem van Don Bosco vanaf de jaren 1950 niet langer bestudeerd en beschreven wordt vanuit een louter pedagogische invalshoek, maar teruggeplaatst wordt in zijn culturele, religieuze en sociale context. Men gaat op zoek naar het verband tussen de ideeën en de feiten, tussen de mentale kaders en de praktische opties bij Don Bosco³.

In dat perspectief wil ik in deze bijdrage trachten het primaat van het religieus-christelijke in de pedagogie van Don Bosco vanuit historisch oogpunt te illustreren.

---

(1) STELLA, P., *Don Bosco nella storia della religiosità cattolica*, Vol. I: *Mentalità religiosa e spiritualità*, Roma, LAS, 1979.

(2) Zie: STELLA, P., *Don Bosco*, Bologna, Il Mulino, 2001, p. 62 en 71.

(3) Hiervoor verwijzen wij naar het werk van Pietro Braido vanaf zijn eerste publicatie (*Il sistema preventivo di Don Bosco. Prefazione di D. Eugenio Ceria*, Torino, Pontificio Ateneo Salesiano, 1955) tot aan het recente werk (*Prevenire non reprimere. Il sistema educativo di Don Bosco*, Roma, LAS, 2000).

II DE MENTALE KADERS VAN DON BOSCO

In de reeks belangrijke documenten in verband met Don Bosco waarover wij nu kunnen beschikken, bevindt zich een tekst met als titel: *Introduzione al Piano di Regolamento* (1854). De beginbladzijde van die tekst lijkt mij een representatief voorbeeld voor de visie van Don Bosco en de onafscheidelijke samenhang tussen de specifiek pastorale en de pedagogische elementen die hij - op het gebied van de ideeën en de praktijk - nastreefde. De pedagogische elementen zijn daarbij ondergeschikt aan de pastorale en bevinden zich in de heilshorizon van het christelijk geloof.

Ut filios Dei qui erant dispersi, congregaret in unum (Joh 11, 52). [Om de verstrooide kinderen van God samen te brengen.]

Naar mijn mening zijn de woorden van het heilig evangelie, waar ons geleerd wordt dat **de goddelijke Verlosser uit de hemel op aarde is gekomen om de kinderen van God die in de verschillende delen van de wereld verspreid zijn bijeen te brengen**, letterlijk van toepassing op de jeugd van onze tijd. Op zich is deze **jeugd, die het kwetsbaarste en het kostbaarste deel van de menselijke samenleving is** en op wie de verwachtingen van een gelukkige toekomst gebouwd zijn, niet verdorven van aanleg. Als men de jongeren onttrekt aan de verwaarlozing vanwege de ouders, aan de ledigheid en aan het treffen van slechte kameraden aan wie ze vooral op de zondagen blootgesteld zijn, is het erg gemakkelijk **om in hun prille harten de beginselen van orde, goed gedrag, respect en godsdienst in te prenten**. Het gebeurt wel dat sommigen op die leeftijd al bedorven zijn, maar toch is dit eerder uit onbezonnenheid dan wel uit kwaadaardigheid.

Die jongeren hebben werkelijk nood aan **een weldoende hand, die zorg voor hen draagt, ze de nodige cultuur bijbrengt, ze leidt naar de deugd en ze ver houdt van de ondeugd**.

De voornaamste uitdaging is de weg te vinden om **ze bijeen te brengen, tot hen te spreken en ze te doen leven volgens de normen en de principes van de moraal**.

Hierin bestond de zending van Gods zoon. **Alleen zijn heilige godsdienst kan z'n taak realiseren**. Deze **godsdienst** (die op zich eeuwig en onveranderlijk is, die in alle eeuwen de leermeesteres van de volken is geweest en dit altijd zal blijven) bevat een wet die zo volmaakt is dat hij kan **inspelen op de veranderingen die zich in de geschiedenis voordoen en zich kan aanpassen aan de wisselende aard van alle mensen**. De oratorio's worden beschouwd als één aangewezen instrument om de zin voor de godsdienst in het hart van deze ongecultiveerde en verlaten jongeren te verspreiden. Deze oratorio's zijn in feite bijeenkomsten waarin de jongeren, nadat ze aan de kerkelijke diensten hebben deelgenomen, beziggehouden worden met aangename en eerlijke ontspanning. [...]

Nu is het ogenblik gekomen om een schema van Reglement te formuleren dat als norm kan dienen voor **deze sector van het heilig dienstwerk**. Dit is tevens een leidraad voor leden van de clerus en voor de seculieren die met caritatieve bekommernis en in groot aantal hieraan hun inspanningen wijden. [...]

Wanneer ik mij aan **deze sector van het heilig dienstwerk** heb toegewijd, wilde ik uitdrukkelijk al mijn inspanningen **tot grotere glorie van God en tot voordeel van de zielen verrichten**. Ik wilde mij inzetten om **in deze wereld goede burgers te vormen, opdat zij later gelukkige bewoners van de hemel zouden zijn**⁴.

---

(4) *Prime Memorie dell'Oratorio*, in BRAIDO, P., (Ed.), *Don Bosco educatore. Scritti e testimonianze*, Roma, LAS, 1997, p. 108-111.

Dit document is ontstaan uit een weloverwogen reflectie van de auteur omdat het moest dienen als inleiding op het Reglement van het Oratorio. Het is dus een document dat belangrijk is om de mentaliteit, de visie en zending van Don Bosco in die beginjaren te begrijpen. In dat document omschrijft hij de **pedagogische optie als een 'onderdeel van het pastoraal dienstwerk'**. Dit dienstwerk geeft gestalte aan de zending van Gods Zoon. De weg daartoe is de godsdienst als enig en essentieel middel om het heil te bereiken en op te voeden tot moreel leven. 'Alleen zijn heilige godsdienst kan z'n taak realiseren'. Het gaat om de christelijke godsdienst die, hoewel ze 'op zich eeuwig en onveranderlijk is', zich kan aanpassen aan 'de veranderingen die zich in de geschiedenis voordoen' en aan de 'verscheiden aard van alle mensen'. De doelgroepen zijn de jongeren ('de jeugd van onze tijd'). Don Bosco omschrijft hen vanuit volgende dimensies:

1. hun **sociale relevantie** ('het kwetsbaarste en het kostbaarste deel van de menselijke samenleving op wie de verwachtingen van een gelukkige toekomst gebouwd zijn');
2. in hun essentiële **psychologische kenmerken** ('niet pervers van aanleg', maar slachtoffers van 'onbedachtzaamheid'): zij hebben nood aan zorg, cultuur, begeleiding, bevrijding en preventie en zijn ontvankelijk, kneedbaar ('prille harten');
3. in hun **sociologische situatie** (verwaarloosd door de ouders, overgelaten aan ledigheid, slachtoffers van 'slechte kameraden').

Ook de **pedagogische doelstellingen** (zorg dragen voor hen, de nodige cultuur bijbrengen, naar de deugd begeleiden, ver houden van de ondeugd, in hun hart de principes van orde, goed gedrag, respect en godsdienst inbrengen) en de **uiteindelijke doeleinden** van heel het pastorale dienstwerk (van hen 'goede burgers maken in deze wereld', opdat zij later 'waardige bewoners van de hemel zouden zijn') worden verduidelijkt.

Het is niet moeilijk om vast te stellen dat op deze bladzijde reeds alle thema's aan bod komen die Don Bosco echt dierbaar zijn. Ze zijn harmonisch geordend rond de zending bij de jongeren en rond een eerder verrassende opvatting over godsdienst waarvan hij stelt dat ze soepel moet zijn tegenover de historische veranderingen en zich moet aanpassen aan de uiteenlopende geaardheid van de mensen.

Na dit inleidende tekstgedeelte volgen de bladzijden van de eerste *Cenno storico* [korte historische schets]. Hierin worden de aanvankelijke gebeurtenissen en de eerste ontwikkelingen van het Oratorio tot het jaar 1854 geschetst. Don Bosco laat met een aantal historische feiten zien hoe de in de inleiding geschetste principes en referentiepunten in de praktijk gestalte krijgen. Daarin verschijnt Don Bosco hoofdzakelijk als een priester, die zijn leven wijdt aan een religieuze zending. Vanuit de sociale context waarin hij werkt is hij gevoelig voor onuitgegeven pastorale situaties en problemen, waaraan hij op creatieve wijze probeert het hoofd te bieden.

Vele teksten van Don Bosco doen feitelijk niets anders dan het primaat van het religieuze, met name van het christelijk geloof, bevestigen en preciseren. Dit ondanks het feit dat hij - uit diplomatische overwegingen en vooral om voor zijn activiteiten in Rome voet aan de grond te krijgen - in 1876 voor de minister van Binnenlandse Zaken, Francesco Crispi, zal overgaan tot het formuleren van een 'seculiere versie' van zijn preventief systeem⁵.

---

(5) BOSCO, G., *De toepassing van het preventief systeem bij jongens die in gevaar verkeren (1878)* in LOOTS, C., SCHAUMONT, C., (Red.) *Don Bosco uitgedaagd. In gesprek met hedendaagse opvattingen over opvoeding en hulpverlening*, Sint-Pieters-Woluwe, Don Bosco Centrale, 2002, p. 11-28.

III DE GODSDIENST ALS CEMENT VAN DE MAATSCHAPPIJ EN FUNDAMENT VAN HET MOREEL GEDRAG

Een aantal overtuigingen van Don Bosco is gebonden aan de culturele context. Zo leefde in de jaren 1850 - ook in intellectuele milieus en bij de liberalen - de overtuiging dat **de godsdienst het bindmiddel in de burgerlijke maatschappij is** dat mensen in die maatschappij integreert. Godsdienst biedt **een onmisbaar fundament voor het morele gedrag en garandeert de orde**, vooral bij de ondergeschikte en weinig gecultiveerde groepen van de bevolking. De godsdienstige opvoeding vormt mensen tot werkzame, deugdzame en gehoorzame burgers⁶.

Het is duidelijk dat Don Bosco de godsdienst echter niet opvat als iets dat alleen maar in functie van iets anders staat. Hij is ervan overtuigd dat een goede christen, ook een eerlijke, werkzame en deugdzame burger is. Wanneer hij sympathie wil winnen, voor iets goedkeuring wil bekomen of financiële steun probeert los te krijgen, zal hij precies op deze vooronderstellingen een beroep doen⁷. Deze overtuigingen worden ook gedeeld door de groep priesters die zich in Turijn met de oratorio's bezighouden. Een *Programma* van het oratorio van de Engelbewaarder in Turijn, gedrukt tussen 1846 en 1847 en ondertekend door don Giovanni Cocchi en de theoloog Roberto Morialdo, stelt de oratorio's voor als instellingen waar 'men hoofdzakelijk op opvoeding mikt [...], opvoeding in de ware en sublieme zin van het woord. **Opvoeding die de jongeren de**

---

(6) Dergelijke thesis, die vooral in de periode van de restauratie sterk op de voorgrond kwam, zal met de nodige nuances naargelang het geval, tot minstens de helft van de 19de eeuw aangewend worden. In een studienota (met de titel: *Du clergé et de son rétablissement*) die na de rellen van 1821 op aanvraag van koning Carlo Felice door markies Cesare d'Azeglio - een gematigd conservatieve politicus van katholieke strekking - werd opgesteld, vindt men de bekende stellingen terug die erg dierbaar waren bij de theoretici van de restauratie (in het bijzonder Louis de Bonald en Joseph de Maistre): de godsdienst is de basis en het cement van de burgerlijke maatschappij, 'sans elle l'édifice ne pouvant subsister, s'écroula avec un fracas, dont nos oreilles sont encore assourdis'; de godsdienst 'n'est pas seulement un bien, mais le plus grand de tous les biens: un bien qui préserve tous les autres de dégénérer'. Omdat de godsdienst de mens naar God leidt en van dit gericht zijn op God het hoofddoel van zijn leven maakt, kan men zeggen dat de godsdienst de individuen en de hele collectiviteit verenigt en richt volgens superieure motieven; en inderdaad, het geloof richt zich niet enkel op cultushandelingen, maar is in staat invloed uit te oefenen op elke actie van de maatschappij door alle opties van dit grote lichaam te inspireren en te wijzigen door in die maatschappij 'le seul aromate qui puisse empêcher de se corrompre' binnen te brengen. Het is vooral op het gebied van de fundering van de moraal, het oriënteren van de gewetens en het vormen tot loyaleit dat de overtuiging getekend wordt door de impact van de godsdienst. Daarmee komt dan vooral de educatieve functie van de clerus op de voorgrond: door zijn geestelijke zending is de clerus in staat doelstellingen te bereiken, die geen enkele andere wereldlijke macht ooit kan bereiken. (cf. GIRAUDO, A., *Ragioni e prospettive del conservatorismo moderato di Cesare d'Azeglio in un memoriale al re Carlo Felice (1821)*, in *Annali di Storia moderna e contemporanea* 8 (2002) p. 223-261.

(7) Gedurende heel zijn leven zal Don Bosco insisteren op de sociale voordelen die voortspruiten uit zijn pastorale actie in de oratorio's: 'In elk van deze drie plaatsen wordt, met behulp van preken, catechismusonderricht en klassen, onafgebroken de liefde tot het werk, het respect voor de overheid en de wetten volgens de principes van onze heilige katholieke godsdienst ingeprent' (BOSCO, G., *Epistolario*. Introduzione, testi critici e note a cura di F. Motta, vol. I, (1835-1863), 1-726, Roma, LAS, 1991, p. 90). Men kan ook verwijzen naar zijn tussenkomsten in *Bollettino Salesiano* van de jaren '80. Zie BRAIDO, P., *Buon cristiano e onesto cittadino. Una formula dell' 'umanesimo educativo' di Don Bosco*, in: *Ricerche Storiche Salesiane* 13 (1994) p. 7-75.

liefde tot de godsdienst, de orde, het werk tracht bij te brengen, kortom de vervulling van alle religieuze en burgerlijke plichten.' Het *Programma* beschrijft ook de doelstelling en de methode van dit oratorio uit Turijn, dat zijn inspiratie zoekt bij de heilige Filippus Neri en 'op de meest zachtmoedige en efficiënte wijze' streeft naar de opvoeding van de kinderen van het volk. Het legt **de basis van de opvoeding in de godsdienst**. Het interpreteert de wet van de heiliging van de zondagen in de ware evangelische zin van dag des Heren, dag waar men zijn voorhoofd opricht, weg van het werk en van de dagelijkse vermoeienis en zijn geest omhoog richt *om de Heer te dienen in vreugde*. Kortom een dag die eminent pedagogisch is⁸.

Dezelfde motieven worden ook verduidelijkt in het *Programma* dat afgedrukt is in het eerste nummer van de krant *L'Amico della Gioventù. Giornale religioso, morale e politico* (21 april 1848). Van deze krant was Don Bosco de verantwoordelijke directeur. *L'Amico della Gioventù* was de spreekbuis van de groep priesters en leken die in de periode voor de crisis van 1849 met Don Bosco samenwerkte. In genoemd *Programma* kan men lezen:

In ons land worden veel volkse kranten uitgegeven en alle hebben tot doel het welzijn van het volk te realiseren en te bevorderen. Maar, voor zover bekend, is er geen enkele krant die zich datgene als hoofddoel stelt wat in feite het eerste goed is dat het welzijn van het volk bepaalt, nl. de inspanning om de oprechte en onkreukbare gehechtheid van het volk aan onze katholieke godsdienst en tevens de waarachtige en degelijke christelijke opvoeding zoveel mogelijk intact te bewaren en te doen toenemen. Het is inderdaad spijtig te moeten vaststellen dat het volk en vooral de jeugd in de huidige omstandigheden aan een massa vooroordelen bloot gesteld is en dreigt meegesleurd te worden in ernstige dwalingen.

De directie van deze nieuwe krant wil nu precies op deze leemte, op dit gemis inspelen. **Haar eerste en voornaamste doelstelling is het volk in de katholieke godsdienst te bevestigen** door de onkreukbare waarheid en de hemelse schoonheid van deze godsdienst in het licht te stellen en te **wijzen op het enorme goed dat als uit een onuitputtelijke bron uit deze godsdienst voortspruit voor het welzijn van de individuen en voor de hele maatschappij**. Tevens bedoelt deze krant het volk te onderrichten, op te voeden in de deugd. Volgens het woord van de Apostel zijn 'de voordelen van de godsvrucht onbepaald, want zij houdt beloften in zowel voor dit leven als voor het toekomstige' (1 Tim 4, 8). Anderzijds is het ook zo dat de morele opvoeding groot voordeel kan halen uit wat techniek en wetenschap voortbrengen. Daarom zal in deze krant plaats zijn voor alles wat nuttig kan zijn om het menselijke intellect te verlichten en het hart te verbeteren⁹.

In april 1850 werd het oratorio van de Heilige Familie geopend. Het was een initiatief ten voordele van de meisjes uit de volksbuurt van San Donato. De initiatiefnemers waren

---

(8) *Oratorio dell'Angelo Custode. Programma*. Gedrukte circulaire die bewaard is in het Staatsarchief van Turijn [AST], Grande cancelleria, m. 249/1, n. 4615, zonder datum maar voorafgaand aan 1847.

(9) *L'amico della gioventù*, zaterdag 21 oktober 1848, n. 1, p. 1. Tot op vandaag is dat het enige nummer van deze krant dat men heeft kunnen terugvinden. Het is bewaard in de Biblioteca Civica Giovanni Battista Adriani van Cherasco (Cuneo), identificatienummer P047/a26. In het Archivio Salesiano Centrale (= ASC) in Rome vindt men alleen de facturen van de drukkerijen die de krant drukten en uitgaven (eerst Giacinto Marietti, daarna Speirani & Ferrero). Op grond van deze facturen vernemen wij dat er 61 nummers gedrukt werden (tot mei 1849). Toen hield de krant op te bestaan enerzijds wegens het ontstaan van fundamentele meningsverschillen onder de priesters van de oratorio's, anderzijds wegens het ineenstorten van het neowelfisme in de politiek. Voor Don Bosco was dit het ogenblik om zich definitief te distantiëren van om het even welk initiatief dat ook maar schijnbaar iets met politiek te doen had (misschien is dit ook de reden waarom deze krant niet aanwezig is in het ASC in Rome: men kan ervan uitgaan dat Don Bosco zelf elk spoor van directe persoonlijke inzet in de politiek heeft willen uitwissen). Voor meer informatie over deze zaak zie STELLA, P., *Don Bosco nella storia economica e sociale (1815-1870)*, Roma, LAS, 1980, p. 340-347.

de theoloog Gaspare Saccarelli (kapelaan bij het koninklijk hof) en een groep adellijke dames van Turijn. Het *Programma* van dit oratorio vertoont dezelfde kenmerken als het Oratorio van Don Bosco en geeft aan de religieuze opvoeding een soortgelijke prioriteit:

Het kind van de arme **mensen opvoeden volgens de heilige richtlijnen van het evangelie** en het op een weg zetten waar het op eerbare wijze met zijn arbeid of met zijn onderneming kan voorzien in het eigen levensonderhoud en op die manier bijdragen tot het waarachtige nut van de maatschappij. Dat is het lofwaardige doel waarop de idee, bekommernissen en inspanningen gericht zijn van diegenen die ervan overtuigd zijn **dat het een grote illusie is te menen dat zonder de godsdienst en het onderricht het algemeen welzijn en de sociale vooruitgang kunnen gerealiseerd worden**. [...]

Dat verklaart wellicht waarom, ondanks de talrijke dagscholen en avondscholen die door toedoen van de Gemeenteraad en van het verdienstelijke 'Werk voor het onderricht aan de bedelarij' verzorgd worden, men nog steeds heel wat jongens en meisjes bandeloos in de straten van de stad ziet rondlopen; waar zij vatbaar zijn voor allerlei soorten wanordelijkheid. Zij verkeren in een volstrekte onwetendheid betreffende de zaken van de godsdienst en missen die elementaire begrippen die nuttig en onmisbaar zijn in elk beroep of vak waarop zij zich willen toeleggen.

[...] De persoon die deze regels neerschrijft, heeft het volle vertrouwen dat al degenen die bezorgd zijn om **de christelijke en burgerlijke opvoeding** van de volksmeisjes, hulde zullen brengen aan de Goddelijke Voorzienigheid en derhalve niet zullen aarzelen om bij te dragen tot het stabiel functioneren van een instelling die tot doel heeft wellicht een driehonderd meisjes uit de gevarenzone weg te halen en op het goede pad te zetten, door tijdig in hun ziel en hun geest die gezonde principes, het noodzakelijke onderricht, die liefde voor het werk in te prenten, waardoor zij dan niet meer tot last en schade, maar tot nut van ons dierbaar vaderland zullen zijn¹⁰.

Ook de verschillende personages die tussen 1848 en 1852 iets vertellen omtrent het Oratorio van de heilige Franciscus van Sales en zijn directeur, gebruiken analoge bewoordingen. Bij het voorstellen van het werk van Don Bosco en zijn manier van opvoeden wijzen zij op het primaat en op de civiliserende functie van de godsdienst. Als voorbeeld kunnen wij een paar artikels aanhalen uit de kranten *L'Armonia* en *Il Conciliatore Torinese*.

In het kader van de polemiek met de antiklerikale pers stelt de krant *L'Armonia*, een krant van conservatieve en ultramontaanse strekking, Don Bosco vooral voor als de kampioen van de christelijke caritas, als de ware 'opvoeder van het volk'. Een artikel, gedateerd 2 april 1849, beschrijft het Oratorio als een pastoraal werk voor de morele hernieuwing:

In de armste buurt van deze metropool, waar haast uitsluitend arbeiders wonen die proberen rond te komen met de inkomsten van hun dagelijkse arbeid en die vaak door ziekte of werkeloosheid in een situatie van echte miserie leven, bevindt zich **een van die weldadigheidsinstellingen, waarvan de katholieke geest een onuitputtelijke bron is**. Een ijverige priester, die bekommerd is om het welzijn van de zielen, heeft zich totaal gewijd aan de caritatieve dienst die een groot aantal kinderen probeert te **onttrekken aan de ondeugd, de ledigheid en de onwetendheid**. Kinderen die wegens de grote armoede of de verwaarlozing door de ouders, opgegroeid zijn zonder godsdienstige vorming en zonder burgerlijke cultuur. Deze geestelijke, met name Don Bosco, heeft een paar armtierige huizen gehuurd en een kleine omheinde tuin en heeft daar ter plaatse zijn intrek genomen. Hij heeft er een klein Oratorio geopend onder de bescherming van de grote bisschop van Genève, de heilige Franciscus van Sales. Hij

---

(10) SACCARELLI, G., *Invito alle persone benefiche a pro dell'Oratorio della Sacra Famiglia [...] a beneficio delle fanciulle povere e abbandonate* (Gedrukte circulaire, met datum 1 maart 1851, in AST, *Grande Cancelleria*, m.287/2, n. 1142).

heeft gepoogd die arme jongeren die eerst verwaarloosd en verlaten leefden, daarheen te trekken. In dat eenvoudig en armoedig Oratorio biedt hij hun de eerste en absoluut noodzakelijk vorm van onderricht - **dat onderricht dat boven alle andere wetenschappen is verheven - nl. de godsdienstige vorming. Hij leert ze de gewoonte om hun plichten te vervullen, de waarachtige eredienst aan God te brengen, om vriendschappelijk en sociaal samen te leven** onder elkaar¹¹.

De krant *Il Conciliatore Torinese* daarentegen was de spreekbuis van de gematigd liberale katholieken, die inspiratie zochten bij Gioberti en Rosmini. Zij stonden open voor hervormingen en vernieuwing en waren bereid tot dialoog¹². Het werk van Don Bosco wordt gezien in filantropisch en reformistisch perspectief en de godsdienstige opvoeding werd voorgesteld in haar potentieel van hernieuwing, bijdrage tot civiliseren en geestelijke verheffing. De auteur van het artikel is Lorenzo Gastaldi, voornaamste bezieler van deze krant en toekomstige aartsbisschop van Turijn¹³:

[...] die uitstekende priester, vervuld van die **filantropie die alleen maar uit de bron van het katholiek geloof voortspruit**, was diep in het hart getroffen toen hij zag hoe op de zondagen vele honderden kinderen aan zichzelf waren overgelaten en in plaats van naar de kerk te gaan om daar lessen van heiligheid te ontvangen, rondzwierven op de pleinen en de lanen, zelfs in de landelijke gebieden rond de stad, om daar heel de dag door te brengen met gevaarlijke ontspanning en bijgevolg nog meer ongedisciplineerd, ongodsdienstig en opstandig naar hun huizen terugkeerden. [...] Hij beraadde zich met zijn ijver, bewapende zich met een onbreekbaar geduld, bekleedde zich met grote zachtheid en nederigheid, want hij was er zich bewust van dat dit onmisbaar was in zijn hoge zending. Op de zondagen begon hij rond te trekken in de omtrek van Turijn en wanneer hij groepjes spelende kinderen zag, benaderde hij hen en vroeg of hij mocht deelnemen aan hun spelen. Na een poosje verbroedering nodigde hij hen uit om het spel voort te spelen in een plaats die hij daarvoor beschikbaar had en die beter geschikt was voor ontspanning dan de straat. Men kan zich best voorstellen hoeveel keren zijn uitnodiging met gehoor werd onthaald en hoeveel weigeringen hij heeft moeten incasseren. Maar zijn vasthoudendheid en zachtheid hebben stilaan op een haast wonderbaarlijke wijze getriomfeerd. Ook de meest weerbarstige kinderen en losbandige jongeren gaven zich aan zoveel nederigheid en zachte omgangsvormen gewonnen en kwamen mee naar de armoedige omheinde tuin die ik reeds beschreven heb en waar een gedeelte van het huis omgevormd was tot een armoedige maar zeer ingetogen kapel, een plaats **waar de uren van de zondag afwisselend gebruikt worden voor de kerkelijke diensten en onschuldige ontspanning**.

De eerste jongeren die erheen kwamen konden **ontdekken hoe troostend de godsvrucht** is en proeven hoe onuitspreekbaar het genoegen van de ziel is wanneer die zich bevrijd weet uit de afgrond van het bederf of opgewekt door de vaste hoop op een eeuwige beloning. Zij werden evenveel kleine apostelen bij hun kameraden en lotgenoten die nog aan de ondeugd of aan het ongedisciplineerde leven gebonden waren en vertelden hun over de heel wat waardevollere ontspanning bij Don Bosco [...].

Verskillende priesters waken over die menigte van zeer heterogene elementen en zetten zich volledig in **om de gedachten, gevoelens en daden van die jongeren op de godsdienst te oriënteren**. Zij zien toe dat op de uren die bestemd zijn voor het gebed en het onderricht voor allen, ook iedereen ophoudt

---

(11) *L'Oratorio di S. Francesco di Sales, in L'Armonia della Religione colla Civiltà*, 2(1849) n. 40, 2 april, p. 158-159.

(12) De toenmalige context was nog getekend door het enthousiasme en optimisme dat voortspoot uit het succes van de neowelfische hypothese, waarvan Vincenzo Gioberti voorstaander was. Deze hypothese probeerde de aspiraties van het patriottisme en de eenmaking van Italië - een ideaal dat zowel katholieken als liberalen aansprak - met het project van een confederatieve staat onder het erevoorzitterschap van de paus te combineren.

(13) Met betrekking tot de positie van Lorenzo Gastaldi in die periode, zie: TUNINETTI, G., *Lorenzo Gastaldi, 1815-1883*. Vol. I: *Teologo, pubblicista, rosminiano, vescovo di Saluzzo (1815-1877)*, Casale Monferrato, Piemonte, 1983, p. 53-88.

met spelen en samenkomt in de kapel. Men speurt ongetwijfeld een onzegbaar genoeg wanneer men ziet hoe al die jongeren, die voorheen op het slechte spoor waren, nu volzaam gehoorzamen aan die geestelijken. Je ziet de vreugde weerspiegeld op hun gelaat, de diepe godsvrucht waarmee ze de kerkelijke diensten bijwonen, de sacramenten ontvangen, aan de godsdienstige onderrichtingen deelnemen. Ook tijdens de week kunnen de jongeren die het nodig hebben bij hen aankloppen. Ze nemen deel aan de jaarlijkse retraite die meerdere dagen duurt. Men staat verbaasd wanneer men ziet hoeveel genegenheid en tedere dankbaarheid die kinderen tegenover hun weldoener, Don Bosco, in hun hart koesteren. [...] Zijn woord heeft een wonderbaarlijke impact op het hart van die nog prille zielen, om ze te **onderrichten, te corrigeren, naar het goede te richten, op te voeden tot de deugd en ze zelfs op de volmaaktheid verliefd te maken**¹⁴.

IV HET EIGENE VAN DE 'METHODE' VAN DON BOSCO

In 1849 komen er bij de groep priesters uit Turijn die zich met de oratorio's bezighouden tegengestelde posities op politiek vlak tot uiting. Don Bosco neemt de beslissing zijn eigen weg te gaan. Bewust kiest hij voor een middenpositie die zich ver houdt van de polemiek en van het gematigd liberalisme. Hij opteert voor een meer uitgesproken educatieve en pastorale richting. Van nature is hij niet voor een houding vooraan op de barricades, van aanval of verdediging tot het uiterste. Tezelfdertijd is hij wantrouwig tegenover de retoriek van de opkomende burgerij, tegenover hun hoog-dravende mythen en de posities die zij volgens 'de mode' verdedigen. Hij vindt ze niet steekhoudend en zelfs manipulatief vanuit de belangen van de macht. Fundamenteel voelt hij ze aan als niet-religieus. Een voorbeeld: van de ene kant verwerft hij de sympathie en het vertrouwen van de aartsbisschop (terwijl deze kritisch staat tegenover don Cocchi en anderen die openlijk liberale ideeën voorstaan), maar zelf zoekt hij een onafhankelijke positie binnen het bisdom die hem volledige vrijheid van handelen zonder inmenging toelaat. Op aandringen van don Cafasso en van de theoloog Borel wordt hij met het decreet van 31 maart 1852 officieel door de aartsbisschop, in ballingschap in Lyon, tot geestelijk directeur van het Oratorio van de heilige Franciscus van Sales in Valdocco en tegelijkertijd tot 'hoofddirecteur' van de drie oratorio's (van Valdocco, van de heilige Luigi en van de Engelbewaarder) aangesteld. Door de breuk met de andere priesters, die meer geneigd zijn om publiek politieke kleur te bekennen of minstens meer de nadruk te leggen op het maatschappelijke aspect dan wel op het religieuze, krijgt Don Bosco nu ook een volstrekte onafhankelijkheid op pedagogisch gebied.

Men mag hierbij niet uit het oog verliezen dat het referentiemodel van Don Bosco steeds de figuur van don Cafasso is gebleven. Hij was de man die alle nadruk legde op de hoofdzakelijk pastorale, heilbrengende rol van de priester en de kerkelijke instellingen. Daarnaast beklemtoonde hij de belangrijkheid van de caritas, die met tijdelijke tussenkomsten en concrete gebaren van barmhartigheid, ook gericht is op het heil van de zielen.

---

(14) GASTALDI, L., *L'Oratorio di San Francesco di Sales in Torino*, in *Il Conciliatore Torinese. Giornale religioso, politico, letterario* 2(1849) n. 42, zaterdag 7 april, z.p.

In deze context van onafhankelijkheid en concentratie op de actie treden de eigen 'methode'¹⁵ van Don Bosco, zijn stijl en zijn pedagogische initiatieven duidelijker op de voorgrond. Hij trekt de aandacht van gekwalificeerde waarnemers, zoals de professoren in pedagogie die verbonden zijn met de Faculteit van Letteren (en die allemaal tot de katholiek liberale kring behoren). Het relaas van professor Casimiro Danna over het Oratorio van Don Bosco, dat in 1849 in de *Giornale della società d'istruzione e d'educazione* verscheen, is bijzonder interessant, precies omdat de observatie gebeurt vanuit de pedagogische benadering en gevoeligheid van de auteur:

[...] Ik bedoel de zondagsschool van Don Bosco, een priester die ik niet kan vernoemen zonder gegrepen te zijn door de meest oprechte en diepe verering. Even buiten Porta Susa, in die groep huizen die overal onder de naam Valdocco bekend zijn, heeft hij een Oratorio gevestigd dat onder de bescherming van de heilige Franciscus van Sales staat. Dat is niet toevallig en niet zonder gevolgen. Want meer dan de titel is het precies de geest van die vurige apostel *die brandt van de ware ijver die mateloos in het hart oplaait*, die deze excellente priester in zijn instituut uitstraalt. Die priester heeft zichzelf toegewijd om het lijden van de armzalige bevolking te verminderen en ze tot nobeler gedachten te brengen. Alleen al het feit van te vertellen wat hij gedaan heeft en vandaag nog doet om **duidelijk te maken dat onze godsdienst een godsdienst is die civiliseert**, strekt hem tot lof.

Daar in die eenzame afgesloten tuin verzamelt hij op de zondagen een 400 tot 500 jongeren boven de acht jaar, om ze **weg te houden van de gevaren** en het rondzwerven en ze te **onderrichten in de principes van de christelijke moraal**. Hij houdt ze bezig met aangename en eerlijke **recreatie**, nadat zij aan de kerkelijke diensten en aan de **godvruchtige oefeningen** hebben deelgenomen. Hij is tegelijk hogepriester en bedienaar, onderwijzer en predikant, vader en broer en dat alles wordt gedaan met de meest stichtende heiligheid. Verder **onderwijst** hij hun ook de bijbelse geschiedenis en de kerkgeschiedenis, de catechismus en de beginselen van rekenkunde. Hij helpt ze om het metrisch decimaal stelsel in te oefenen en degenen die er nog niet aan toe zijn leert hij ook lezen en schrijven. Dit alles betreffende de **morele en burgerlijke opvoeding**. De **lichamelijke opvoeding** is evenmin verwaarloosd. Op het binnenplein naast het Oratorio, langs alle kanten goed omheind, laat hij allerlei oefeningen doen: de ene is bezig met gymnastiek, een andere met stelten of met een schommel, met tegels gooien of met knickers spelen. Allemaal groeien ze en ontwikkelen ze hun lichamelijke krachten. Naast een paar bidprentjes, de loterijen, soms een klein ontbijt, bestaat de lokspijs waarmee hij die overgrote menigte aantrekt, in zijn immer sereen uiterlijk en zijn bekommernis om in de ziel van die jongeren **het licht van de waarheid en van de wederzijdse liefde** te brengen.

[...] Het is niet zo dat hij de jongeren van de **godsdienstige oefeningen** [in de parochie] afhoudt. Integendeel hij doet al het mogelijke om die kinderen die door hun ouders verlaten zijn, en daarom toch nooit naar de parochie zouden gaan, of als ze er toch zouden heengaan, zich aan de weldoende invloed van de catechisten zouden onttrekken - in de godsdienst te onderrichten. In de ogen van de wereld wekt de armoede van vele miserabele jongens de indruk dat ook hun zielen minder kostbaar zouden zijn en het gebeurt ook dat sommige evangelische arbeiders niet voldoende bezorgd zijn om **de vroomheid in hen te cultiveren**, dit vooral in de dichtbevolkte steden waar dergelijke kinderen zich met hun gescheurde kleren presenteren. En daarom schiet dan in deze ziel het zaad van de ondeugd en terwijl de tribunalen strenge straffen opleggen om de frequente wanordelijkheden te onderdrukken, worden binnen hun eigen muren [gevangnissen] misdadigers gekweekt¹⁶.

Het zijn allemaal documenten die, naast de aandacht voor het nieuwe en het eigene van de pastorale actie en de opvoedingsmethode van Don Bosco de nadruk leggen op de centrale en onvervangbare functie van de godsdienst als leerstellig referentiepunt en

---

(15) In die tijd gebruikte men in Turijn de term 'methode' om het geheel van pedagogie en didactiek aan te duiden.

(16) DANNA, C., *Corrispondenza - Cronichetta*, in *Giornale della Società d'istruzione e d'educazione* 1 (1849) p. 459-460.

ideale inspiratiebron, als objectief en methode. Het zou niet moeilijk zijn naast de vermelde teksten nog een hele reeks andere teksten aan te halen, die duidelijk in dezelfde richting georiënteerd zijn. Don Bosco verschijnt daarin essentieel als priester, die gedreven door christelijke caritas en door een scherp besef van zijn persoonlijke pastorale zending, zich inzet voor de jongeren en op die manier een kostbare dienst bewijst aan de maatschappij. Een staaltje hiervan vindt men bijvoorbeeld in de verslagen van de algemene econoom, Ottavio Moreno, aan de minister van Gratie en Justitie en erkende Godsdiensten. Ook al treedt hier vooral het sociale aspect op de voorgrond, toch wordt de centrale plaats van de godsdienstige dimensie onderstreept¹⁷. In een verslag op datum van 24 september 1851, heeft O. Moreno lofwoorden voor de werken van don Cocchi, Don Bosco en don Saccarelli: 'zeer ijverige priesters, die zich met buitengewone caritas inzetten voor het opnemen, voor het onderricht en de opvoeding van arme meisjes en jongens. Jongeren die aan zichzelf en aan hun ongedisciplineerd gedrag overgelaten, op de straten en de pleinen rondwalen en zich zonder enige vorm van remming aan elke vorm van ondeugd en schandelijk seksueel gedrag overgeven.' Hij onderstreept bijzonder de ijver en de ruime zienswijze van Don Bosco:

[...] Het gaat om een generatie die opgroeit, maar opgroeit in de ondeugd. Om een nu al talrijke generatie die bandeloos en provocerend rondtrekt, gemakkelijk vatbaar voor elke vorm van verleiding, bereid om alles te doen wat enige prestige kan geven, open voor daden die de meest sinistere ophief maken. Die arme jongeren worden opgepakt en in de gevangenis gestopt. Maar waartoe dient die gevangenschap? Welk voordeel brengt zij aan? Schrijver van dit verslag, die lange jaren alle gevangnissen bezocht heeft, kan hierover meespreken.

Genoemde priesters zijn opgestaan en hebben als eerste de jongens bijeengebracht die volledig verlaten zijn en onder de portieken, in de lanen of tegen een of andere ingangdeur gaan slapen. Een klein aantal van hen was weerbarstig tegenover degenen die hen uitnodigden om opgenomen te worden en brood te ontvangen. Anderen pakten de weldadige hand vast die hun een onderdak verschafte. Met deze gestes begon het mooie en echt priesterlijke werk van de twee priesters don Cocchi en Don Bosco, voor wie mijn hart vreugde ervaart alleen al bij het noemen van hun naam. De aanvragen die met voorkeur in het communiqué aanbevolen worden, spreken voor hen.

De priester Cocchi heeft zich beperkt tot een duidelijk afgebakend terrein [...]

De priester Giovanni Bosco heeft een uitgebreid werkteerrein op gang gebracht. Hij staat aan het hoofd van drie jeugdbijeenkomsten, die **onder een religieus vaandel** geplaatst zijn. Hij noemde ze zoals eertijds al de heilige Filippus Neri: oratorio's. De voornaamste van die jeugdbijeenkomsten werkt onder de titel van de heilige Franciscus van Sales in de buurt Valdocco in de periferie van deze hoofdstad. Het is **overbodig**

---

(17) Al in 1849 signaleerde de heer Moreno aan de minister het werk van Don Bosco om in aanmerking te komen voor een economische subsidie en als een model: 'Ik betwijfel niet dat dit ministerie al op de hoogte is van de nobele en daadwerkelijke ijver waarmee de priester Bosco Giovanni al sinds enkele jaren zich toelegt om verlaten en ongedisciplineerde jongeren te onderrichten en bijeen te brengen, jongeren die nu eens hier dan weer daar in de wijken en de lanen van de hoofdstad rondzwerven met de typische arrogantie die allen bekend is; men kijkt naar het fenomeen met waar afgrijzen en met sinistere vooruitzichten; ikzelf heb mij daar nog sterker van overtuigd na alles wat ik gezien en ervaren heb met dergelijke jongeren, die per ongeluk gearresteerd werden en in de gevangnissen opgesloten. [...] Het lijkt dus wenselijk dat de regering zich ernstig zou bezighouden met het actuele en toekomstige lot van dergelijke jongeren: dit zou werkelijk een grote dienst zijn [...] want het voorbeeld van de hoofdstad zou zich efficiënt uitbreiden naar de provincies waar een groeiend aantal ongedisciplineerde jongeren aanwezig is, tot ware kwelling en ergernis van de goede burgers.' Verslag van 6 december 1849, in AST, *Grande Cancelleria*, m. 262, n. 4589.

te onderstrepen hoe nuttig die bijeenkomsten zijn die elke zondag en feestdag plaatsvinden en die steeds talrijker, voorbeeldiger en zelfs stichtelijk worden.

De voorganger is altijd de goede priester Bosco, die geholpen wordt door enkele vrienden en vertrouwde priesters, die met grote ijver **zijn inzet en zijn caritas** ondersteunen. Gedurende de week verzamelt hij in zijn huis die jongeren die het meest nood hebben aan **godsdienstige onderrichting**. Hij begint met de catechismus. Maar dat eerste onderricht wordt met **andere elementen** aangevuld zoals schoonschrift, rekenkunde en dergelijke, met de bedoeling ze dan bij een of ander atelier of zaak te kunnen plaatsen, om het vak te leren.

Dan komt de zondag of een feestdag. Al die jongens die hij in een of andere zaak of werkplaats geplaatst heeft, stromen opgeruimd en met ongeduld naar het Oratorio van de heilige Franciscus van Sales. Ze verdringen zich daar rond de liefdevolle Don Bosco voor wie zij een hart vol dankbaarheid en genegenheid tonen. Na de **godsdienstige onderrichting en het zingen van kerkelijke lofzangen** is er in dat Oratorio ook gelegenheid voor ontspanning, gymnastiek, pétanque, verschillende wedstrijden (eerder informeel), iets dat op een militaire parade lijkt en een veelheid van andere spelen, die de blijdschap, de goede verstandhouding en het goed gedrag in stand houden. Men hoort daar inderdaad nooit scheldwoorden of vuile praat. Geen geruzie, nooit arrogant en schaamteloos getier. Alles is geordend door de aanwezigheid van deze weldadige priester en door het respect en de liefde waartoe hij weet te inspireren. Hoewel hijzelf in een precaire situatie verkeert, aarzelt hij niet een stuk brood te geven aan wie aantoonde dat hij er werkelijk nood aan heeft en zelfs een glas wijn (met water vermengd) aan wie door het uitgelaten spel dorst heeft gekregen. De algemene econoom citeert hier al deze dingen, omdat hij hiervan ooggetuige en bewonderaar was en vooruitziet wat groot nut zal voortvloeien uit het oprichten van dergelijke oratorio's, indien zij door de regering ondersteund, aangemoedigd en beschermd worden.

Aangemoedigd door de blijdschap om het succes, heeft Don Bosco het grote verlangen om in het lokaal dat bestemd is voor het Oratorio van de heilige Franciscus van Sales over **een kerk** te beschikken, die voldoende ruimte biedt voor het grootste deel van de jongeren die het Oratorio bezoeken. Wij onderstrepen dat het nu gaat om een kerk, want de plaats waar tegenwoordig de kerkelijke diensten plaats hebben is geen kerk maar een lang afdak waar de uitgeademde lucht en de hitte bijna onuitstaanbaar zijn en niet te verdragen. De goede wil en de efficiëntie van goede en weldadige personen, met inbegrip van de bouwondernemer die instaat voor het optrekken van het gebouw, zijn aan het verlangen van Don Bosco tegemoetgekomen. De noodzakelijke uitgave is berekend op 25.000 lire [...].

Het is dus wenselijk dat de excellente priester Don Bosco ondersteund en aangemoedigd wordt in zijn **religieus en eminent sociaal project**, met de hoop dat ook weldadige personen doorgaan met hun ondersteuning van het mooie project. Maar voor de overige onkosten zou de algemene econoom, in de hoop dat hij ook de regering kan overtuigen van het nobele en verlichte project, voorstellen een subsidie van 10.000 lire toe te kennen. De uitkering gebeurt in schijven te beginnen met 3000 lire en de rest in delen de volgende jaren, op de maanden en datums die deze kas zal kunnen honoreren volgens het aangegane contract¹⁸.

V EEN CHRISTELIJKE PEDAGOGIE MET EEN STERK CONFESSIONEEL ACCENT

Het jaar 1849-1850 betekent de ondergang van de neowelfische beweging. Deze werd deels veroorzaakt door de weigering van Pius IX om aan de eerste onafhankelijkheidsoorlog tegen het Oostenrijks-Hongaars keizerrijk deel te nemen, deels door het steeds grimmiger conflict tussen liberalisme en katholicisme, tussen Kerk en Staat. Don Bosco blijft, vooral in zijn relaties met de verantwoordelijken van de burgerlijke administratie de nadruk leggen op de sociale weerslag van zijn pastoraal handelen.

---

(18) Verslag van 24 september 1851, in AST, *Grande Cancelleria*, m. 287/2, n. 1142.

Daarnaast oriënteert hij zich steeds meer op een globale aanpak en neemt wat afstand ten aanzien van de sociale recuperatie en de eerste evangelisatie, twee aspecten die kenmerkend waren voor de eerste jaren van het Oratorio. Hij gaat zich meer concentreren op culturele vorming, beroepsvorming en vooral op het vormen van het innerlijk leven van de jongeren, met nadruk op het geestelijk leven en de heiligheid. Reeds in zijn *Gebedenboek voor jongens (Il Giovane provveduto...)* (1847) presenteert hij een integraal model van de jonge christen. Die schenkt zich tijdig aan God, is gehoorzaam, opgeruimd, devoot, stipt in het naleven van zijn religieuze verplichtingen en zijn dagelijkse plichten en neemt frequent deel aan de sacramenten.

In de jaren '50 speelde Don Bosco in op de nieuwe sociale omstandigheden door zowel werkplaatsen uit te bouwen voor de interne vakleerlingen als door het aanbieden van de studie van het Latijn. Daarbij lijkt Don Bosco steeds meer de nadruk te leggen op de prioriteit van de godsdienstige vorming. Ook het spreken over de godsvrucht, de deugden, het einddoel van de christelijke volmaaktheid en de roeping komen sterker op de voorgrond.

Het opvoedingsmodel dat in Valdocco in de jaren 1850 en 1860 stilaan vorm krijgt, is het model van de christelijke pedagogie met een zeer uitgesproken confessionele inslag die verder uitgroeit in een daarbij passende 'spirituele' pedagogie.

Verschillende factoren beïnvloedden Don Bosco:

1. Het pastorale model dat gepromoot werd door don Cafasso en de pastorale school van het Convict. Een model dat hem aanzet om naar het model van Jezus, de Goede Herder, met ijver te werken voor het 'heil van de zielen' en zorg te dragen voor de arme jongeren die hij ontmoet.
2. De apologetische bekommernissen van de jaren 1850 die voortspruiten uit de vrees dat de arme bevolkingslagen zullen ingepalmd worden door het protestantisme. Dit zal Don Bosco er ondermeer toe brengen om zich persoonlijk in te zetten voor de *Letture cattoliche*, een tijdschrift voor de gewone mens waarin het katholieke geloof verdedigd en gepromoot wordt.
3. De intuïtie dat de christelijke opvoeding via de school een dringende noodzaak is om het morele gehalte van de samenleving te versterken. Hiervoor maakt hij handig gebruik van de mogelijkheden die geboden werden door de wet van de hervorming van het Openbaar Onderwijs (de wet Casati 1859). Een wet met liberale inslag.
4. Het besef dat een enorme inzet nodig is om het aantal kerkelijke roepingen te doen toenemen en de kandidaten te vormen. Dit om het hoofd te bieden aan de scherpe crisis van de roepingen die feitelijk nog tot de helft van de jaren 1870 de Piëmontese bisdommen zal treffen.
5. Ook en vooral zijn persoonlijke ervaring met de vorming van adolescenten. Deze ervaring laat hem toe te zien tot welke hoogten van christelijk leven en volmaaktheid jongeren door een aangepaste religieuze opvoeding en een persoonlijke geestelijke begeleiding kunnen gebracht worden. Domenico Savio, Michele Magone en Francesco Besucco zijn voorbeelden van het succes van een opvoedingsgemeenschap die in die jaren excellente resultaten bereikte. Resultaten die ondenkbaar waren en niet te voorzien in het eerste decennium van het Oratorio. Men kan bijvoorbeeld denken aan de groep jonge mensen die in 1859 besloot tot het oprichten van de Salesiaanse

Sociëteit, aan het grote aantal van die jongeren die diocesaan priester werden of aan het grote aantal leken oud-leerlingen die op verschillende niveaus zich inzetten in het *Movimento Cattolico Italiano* [Italiaanse katholieke beweging].

Al deze factoren samen verstevigen in Don Bosco de overtuiging dat een missionaire inzet voor het heil van de enkelingen en van de samenleving dringend is en dat het religieus-christelijke in de opvoeding van de jeugd een prioritaire aangelegenheid is.

Ook als hij te maken krijgt met jongeren uit het zondagsoratorio of het aangrenzende opvanghuis die moeite hebben met discipline of bedenkelijk moreel gedrag vertonen, blijft zijn tactiek steeds dezelfde: via een aantal strategische tussenkomsten het hart van de jongere winnen, om zo het hart te bekeren en tot een spontaan aanvaarden van het christelijke levensmodel te komen. Een voorbeeld hiervan publiceerde hij in *Cenno biografico sul giovanetto Magone Michele* (1861). Een losbandige, aan zichzelf overgelaten jongen van wie Don Bosco het vertrouwen wint, wordt op een intelligente manier in het milieu van Valdocco ingebracht. Die jongen wordt progressief gewonnen door het voorbeeldig gedrag en de serene blijdschap van zijn kameraden en door het feit dat hij zich aanvaard weet, bemind en met geduld gerespecteerd. In de inleiding op deze biografie voor jonge lezers, schrijft Don Bosco:

In het leven van Domenico Savio hebben jullie een model gezien van iemand die als het ware met de deugd geboren was en dan in heel de loop van zijn sterfelijk leven de deugd tot heroïsche hoogte cultiveerde. In het leven van Magone hebben wij daarentegen een jongen die aan zichzelf was overgelaten en zo riskeerde de weg van het kwaad op te stappen, maar die door de Heer werd uitgenodigd om Hem te volgen. Hij ging in op die liefdevolle roeping, beantwoordde constant de goddelijke genade en wekte de bewondering op van allen die hem gekend hadden. Op die manier werd zichtbaar hoe wonderbaar de gevolgen van Gods genade zijn voor hen die zich inspinnen om hieraan te beantwoorden¹⁹.

Een analoog geval wordt geïllustreerd in de pedagogische roman: *Valentino, la vocazione impedita* (1866). Het is een interessant document om de objectieven van Don Bosco en zijn methode van graduele groei en van strategische aanpassing en de grote impact van het door hem gevormde opvoedingsmilieu te leren kennen:

De directeur was niet weinig verbaasd bij het eerste verschijnen van Valentino. Een nieuw en elegant kostuum, een grote hoed naar Calabrees model, met een hondje in de hand, een glinsterende ketting op de borst, een vlekkeloze scheiding van zijn fijn verzorgd haar, allemaal zaken die wezen op een geest van ijdelheid die reeds in het hart van die jongen verspreid was. De vader kwam vlug tot een akkoord omtrent de inschrijvingsvoorwaarden. Daarna, onder voorwendsel dat hij andere zaken te doen had, liet hij zijn zoon alleen om met de directeur te praten. Bij het zien van een jongen met dergelijke houding **oordeelde de directeur het niet nuttig hem over godsdienst te spreken maar hij beperkte zich tot het verwijzen naar de wandelingen, de loopwedstrijden, de gymnastiek, het schermen, de zang en de muziek**. Allemaal zaken die alleen al door daarover te horen spreken het hart van de ijdele jongen deden warm lopen [...].

Enkele dagen later deed Valentino zijn intrede in het nieuwe college. De vader wilde toch de nieuwe directeur informeren over het ongeluk dat zijn zoon getroffen had en hoe hij nog steeds een grote verering koesterde voor zijn overleden moeder. **Het feit dat die jongen nu geen contact meer had met zijn vroegere kameraden, niet meer beschikte over slechte lectuur, contact had met goede medeleerlingen, in de klas kon vaststellen hoe groot de toelag op de studie was, kennis maakte met muziek, voordracht en enkele toneelvoorstellingen in een klein theater bijwoonde, dat alles deed hem vlug het bandeloze leven vergeten dat hij sinds ongeveer een jaar geleefd had.** De

---

(19) BOSCO, G., *Cenno biografico sul giovanetto Magone Michele, allievo dell'Oratorio di S. Francesco di Sales*, Torino, Tipografia G.B. e Comp., 1861, p. 4-5.

woorden van zijn moeder - *vlucht de ledigheid en de slechte kameraden* - kwam hem frequent terug in het geheugen. **Hij had het zelfs niet moeilijk om de vroegere gewoonte van de godsdienstige praktijk weer op te nemen.** Er bleef nog één moeilijkheid: hij kon er maar niet toe besluiten te gaan biechten. Hij was al twee maanden in het college. Hij had al deelgenomen aan novenen, aan plechtige vieringen waarin de andere leerlingen allemaal tot de heilige sacramenten naderden, maar Valentino kwam er niet toe het besluit te nemen om te gaan biechten. Op zekere avond riep de directeur hem in zijn kamer. Hij wist nog hoe sterk de herinnering aan zijn moeder in Valentino's hart leefde en sprak hem daarom als volgt aan. [...]

De directeur die eigenlijk niets anders verwachtte, loofde die gehechtheid, wachtte tot zijn ontroering voorbij was, hielp hem bij de voorbereiding en tot wederzijdse troost hoorde hij zijn biecht. De dag daarna ontving Valentino de heilige communie en deed lange gebeden voor de ziel van zijn betreunde moeder. Vanaf die dag was zijn leven reden tot algehele voldoening vanwege zijn directeur. **De geestelijke zoon die hij gewonnen had,** verloor hij niet meer uit het oog²⁰.

Op de achtergrond ziet men duidelijk het basisprincipe van het pastorale blazoen dat hij als programma had gekozen: *'Da mihi animas, caetera tolle'*. 'Een maximale concentratie op de pastorale heilsleer en praxis die hij gedurende heel zijn leven zal proberen te realiseren.' Het klinkt als een schietgebed dat 'een heel mentaal universum samenvatte en dat aan de wortel lag van zijn persoonlijke levenskeuzes: de zin voor God en de zin voor de mens'²¹. Dit vormde ook de voedingsbodem van zijn angstige gedrevenheid voor de redding van de ziel die hem heel zijn leven lang ertoe bracht allerlei pastorale en educatieve initiatieven te ontwikkelen.

Meerdere auteurs (in het bijzonder Stella en Desramaut) hebben onderstreept dat de fundamentele bekommernis van Don Bosco nog sterk aansluit bij een oude theologie, die een beperkende interpretatie van het heil voorstond. Een positie die Don Bosco zelf in zijn geschriften gemilderd heeft, toen de vrees voor een massale overgang naar het protestantisme en de antichristelijke excessen van het radicale liberalisme voorbij waren. Pietro Stella merkt op dat er bij Don Bosco een zekere incoherentie en spanning bestaat tussen bepaalde vormen van zijn traditioneel religieus denken en zijn persoonlijk handelen. Leerstellige rigiditeit en praktijk op het gebied van de ecclesiologie gaan bij hem samen met een houding die in feite niet afwijkt van die van de protestanten of antiklerikalen, als dit materiële steun kan opleveren voor zijn oratorio's of hem dienstig is voor het bereiken van zijn religieuze aspiraties²².

De ecclesiologie van Don Bosco en zijn nadruk op de 'uitersten' en bekering zijn inderdaad uitdrukking van een mentaliteit eigen aan de overgang naar de verlichting. Maar tegelijkertijd is het evident dat deze mentaliteit in hem, niet zonder een zekere contradictie, samengaat met het aanbod van een jongerenspiritualiteit die moderner en frisser is en beter beantwoordt aan de nood en de gevoelens van jongeren die op de overgang van de negentiende naar de twintigste eeuw leven. Dit verklaart ook het succes

---

(20) BOSCO, G., *Valentino: La vocazione impedita. Episodio contemporaneo*, Torino, Tip. dell'Oratorio di S. Francesco di Sales, 1866, p. 20-24.

(21) STELLA, P., *Don Bosco*, Bologna, Il Mulino, 2001, p. 72-73.

(22) Zie: *Ibid.*, p. 76-77.

van het model dat in de biografie van Domenico Savio en andere geschriften voorgehouden wordt²³.

VI GODSDIENST EN BESCHAVING

In de jaren 1870 en 1880 wordt het duidelijker dat de visie van Don Bosco zich verruimt met de gevoeligheid voor een maatschappij die, zowel in Europa als in de nieuwe wereld, in volle verandering is. Op grond daarvan begint zich nu een pedagogische intuïtie te manifesteren die over de grenzen van het pastorale handelen, zoals dat in de drie voorgaande decennia begrepen en gerealiseerd werd, heen reikt.

Aanzetten hiervoor zijn al zichtbaar in het kleine werkje over het preventief systeem, dat samengesteld werd ter gelegenheid van de opening van het patronaat van Saint-Pierre in Nice. Daarin lijkt zich een ruimer pedagogisch model af te tekenen. Hij herinnert in zijn tekst aan de doelstelling van het patronaat: 'Arme en risicjongeren bijeen te brengen, in de godsdienst te onderrichten, de externen te plaatsen bij een eerlijke werkbaas, de internen bezig te houden in de werkplaatsen die in het huis zelf worden ingericht, ze een beroep aan te leren waarmee ze later het dagelijks brood kunnen verdienen'. Daarnaast doet hij een beroep op de edelmoedigheid van de aanwezige personen om de lokalen van het instituut uit te breiden en op die manier zijn doelstelling te bereiken 'die bestaat in het welzijn van de mensheid en het heil van de zielen'²⁴.

In het bijvoegsel over het preventief systeem wordt de triade 'redelijkheid, godsdienst hartelijkheid' in herinnering gebracht. Ook de goede resultaten van het pedagogische handelen worden vermeld: de leerlingen worden 'de troost van hun ouders, goede burgers en goede christenen'²⁵.

De vroegere uitdrukking 'eerlijke burgers en goede christenen' wordt nu ook gezien in het perspectief van mogelijke sociale opstanden en geweldpleging. Het verwijzen naar de 'redelijkheid' sluit aan bij een sensibiliteit die overal in de moderniteit opduikt. Op het eerste gezicht lijkt Don Bosco hier te verwijzen naar een als verworven beschouwde gevoeligheid. Bij hem gaat het echter duidelijk niet om de redelijkheid zoals deze term

---

(23) Een van de redenen van het succes dat de biografie van Domenico Savio in de meest actieve katholieke milieus in Italië te beurt viel moet wellicht gezien worden in het feit dat hier alle storende elementen die een hoogste accentuering van de eucharistische cultus en de mariale devotie in de weg staan, uitgeschakeld werden: die twee vormen van cultus werden symbolisch gezien als zuilen om zich vast te ankeren in de woelige golven van afbraak van het sacrale en van de ontkerstening van die tijd. (STELLA, P., *Il modo di lavorare di Don Bosco*, in GIRAUDO, A., (Red.), *Domenico Savio raccontato da Don Bosco. Riflessioni sulla 'Vita'. Atti del Simposio - Università Pontificia Salesiana, Roma 8 mei 2004*, Roma, LAS, 2005, p. 29). Zie ook STELLA, P., *Santi per i giovani e giovani santi nell'Ottocento*, in FATTORINI, E., (Red.), *Santi, culti, simboli nell'età della secolarizzazione (1815-1915)*, Torino, Rosenberg & Sellier, 1997, p. 563-586.

(24) BOSCO, G., *Inaugurazione del Patronato S. Pietro in Nizza a mare. Scopo del medesimo esposto dal Sacerdote Giovanni Bosco, con appendice sul sistema preventivo nella educazione della gioventù*, Torino, Tipografia e Libreria salesiana, 1877, p. 28-30. Opvallend is het feit dat in de titelbladzijde van de Franse versie de uitdrukking 'die het welzijn van de mensen en de redding van de zielen is', niet overgenomen is (*ibid.*, p. 30).

(25) *Ibid.*, p. 60-61.

verstaan werd in de tijd van de verlichting en in de jaren van de Franse Revolutie. Evenmin gaat het om de hedendaagse logisch-analytische of technische rationaliteit. De rationaliteit van Don Bosco is van pedagogische en praktische aard. Het gaat om dialoog in de opvoeding: argumenteren, spreken met jongeren, motieven aanreiken, uitleg geven, overtuigingen doen groeien zonder iets op te leggen. De jongeren worden uitgenodigd om in vrijheid de voorstellen op te nemen en de aangereikte motieven en waarden te integreren. Het gaat tevens om het inoefenen van de kunst van de kritische reflectie om zo te komen tot persoonlijke en bewuste stellingnames²⁶.

De term 'godsdienst' wordt in het traktaat over het preventief systeem in algemene zin gebruikt, in het perspectief van de civilisatie en de morele opvoeding. Dit maakt de term aanvaardbaarder voor de liberale sympathisanten, die vooral aandacht hebben voor het sociale nut van de salesiaanse werken²⁷. In feite is de godsdienst waarover Don Bosco het heeft niet de 'civil religion' die helemaal in functie van de spirituele en morele groei van de natie staat en die het christelijk geloof en getuigenis herleidt tot het louter ondersteunen van humanistische en civiele deugden. Bij Don Bosco gaat het om een coherent christelijk geloof, dat het hele leven omvat. Het is vrucht van een persoonlijke keuze, van spirituele inzet, van navolging van Christus in een houding van voortdurende bekering. Deze godsdienst schenkt aan de burgerlijke maatschappij personen die sociaal betrokken zijn, ondernemend, coherent, trouw, gekenmerkt door een houding van volwaardig, 'spiritueel' en verantwoordelijk burgerschap.

Het valt niet te betwijfelen dat Don Bosco in de laatste vijftien jaar van zijn leven zijn perspectieven verruimt. Om zich daar rekenschap van te geven is het voldoende de toespraken en oproepen te lezen die hij doet in de ontmoetingen met medewerkers en weldoeners die in *Bollettino Salesiano* werden gepubliceerd²⁸. Toch mag men zich hierdoor niet laten verblinden. In zijn denken en in de praktijk van zijn werken is de verwijzing naar de godsdienst nooit herleidbaar tot een aantal ethische waarden waarmee ook niet-praktiserende personen kunnen instemmen en die van louter seculiere aard zijn²⁹. Voor hem is godsdienst steeds de katholieke godsdienst, met zijn leerstellig gedeelte, zijn sacramentele praxis en devotionele aspecten. Dit katholiek geloof vraagt om een persoonlijke instemming met hart en geest, om ascese en bekering, een deugdzzaam leven, plaats voor gebed en gericht op het leven na de dood.

---

(26) Voor meer informatie over het opvoedingsmodel van Don Bosco als 'educatieve praxis', met de nadruk op de praktisch beoefende pedagogie, waar men door studie zicht kan krijgen op het theoretisch referentiekader dat erachter staat, zie: PELLERÉY, M., *Educare. Manuale di pedagogia come scienza pratico-progettuale*, Roma, LAS, 1999, p. 145-148.

(27) Zie hiervoor de toespraak tot de medewerkers van Turijn, 20 januari 1880, in *Bollettino Salesiano*, 5(1881) n. 2, p. 3. Zie ook de bedenkingen die geciteerd zijn in BRAIDO, P., *Il progetto operativo di Don Bosco e l'utopia della società cristiana*, Roma, LAS, 1982.

(28) Zie: BRAIDO, P., *Don Bosco prete dei giovani nel secolo della libertà*, Roma, LAS, 2003, vol. II, p. 491-499.

(29) Over de 'religieuze, sociale en pedagogische' politiek van Don Bosco in de laatste jaren van zijn leven en zijn nadruk op de spiritualiteit van de opvoeding, zie: BRAIDO, P., *Don Bosco prete dei giovani nel secolo della libertà* (ISS-Studi) Roma, LAS, 2006, vol. II, p. 518-523 en p. 561-568.

Het primaire objectief blijft steeds hetzelfde: het bereiken van het religieuze heil, in tijd en eeuwigheid, binnen het kader van een pedagogische praxis. Deze praxis is uitdrukking van een 'christelijk pedagogisch humanisme'. Het gaat om een integrale opvoeding waarin het geloof een centrale plaats inneemt en gecombineerd wordt met een oprechte (niet alleen maar functionele) waardering van de aardse werkelijkheden³⁰. Zowel bij het expliciteren van de opvoedingsdoelen (goede christenen en eerlijke burgers) als bij het bepalen van de werkwijzen om die te bereiken gaan humane en christelijke waarden samen, die in hun intrinsieke eigenheid worden gerespecteerd.

Tegelijk is Don Bosco ervan overtuigd dat cultuur en beschaving binnen een integrale visie op opvoeding uiteindelijk moeten bijdragen tot de groei in geloof en moraliteit. Bij hem - mens, priester, opvoeder - is de constante wil aanwezig om het humane te waarderen binnen de christelijke werkelijkheid. Om alles wat positief is in de schepping te bevorderen en de beschaving te krachten, door duidelijk te maken dat zij alleen op deze manier integraal kan gered worden³¹.

Samenvattend: de religieuze opvoeding die gericht is op een actieve integratie van de totaliteit van het christendom en op een gelukzalige eeuwigheid, blijft voor Don Bosco 'de kern van elke authentieke opvoeding'. Daarbij wordt gestreefd naar godsvrucht en de beleving van de sacramenten, catechismusonderricht, de persoonlijke keuze om volgens het geloof te leven, de onthechting ten aanzien van al wat zonde is, het consolideren van de morele inzet, het bewustzijn van tot een kerkelijke gemeenschap te behoren, de getrouwheid aan de paus en aan de plaatselijke herders, een daadwerkelijk en publiek getuigenis, de apostolische inzet onder de kameraden, de geest van dienstbaarheid, de bezonnen keuze van de roeping en mariale godsvrucht³². Dat alles gecombineerd met de trouw aan persoonlijke verplichtingen, eerlijkheid en werkzaamheid, burgerlijke verantwoordelijkheid, het bewustzijn deel uit te maken van de samenleving, liefde voor het vaderland, respect voor de wetten en de gevestigde overheid en sociale samenwerking³³.

Het is vanuit zijn zin voor God, vanuit zijn overtuiging van de waarheid van het christelijk geloof en vanuit het zendingsmandaat dat aan de Kerk is toevertrouwd dat Don Bosco zijn opvoedingsaanbod en zijn specifieke methode gestalte geeft. In dat perspectief ziet hij de goedheid van de mens, de aangeboren beschikbaarheid van de jongeren voor het goede maar ook de dringende noodzaak van hun vorming. Preventief stimuleert hij het potentieel aan mogelijkheden dat, dankzij een correcte en solide godsdienstige vorming, in hen kan ontluiken en kan bijdragen tot de verandering van de maatschappij. Hij wil hen te allen tijde behoeden voor de onverschilligheid op godsdienstig gebied en voor de zonde. In het idee dat godsdienst een privéaangelegenheid zou zijn kan hij zich niet terugvinden. Voor hem is godsdienst een publiek goed waaraan men op vrijwillige basis en uit overtuiging zijn instemming geeft. Dit 'ja' kan ontwaken dankzij het getuigenis van de gelovigen en de aantrekkelijkheid van het geloof dat steunt op een daadwerkelijke geloofsbeleving, op hartelijke beoefening van de caritas en op zin voor solidariteit.

---

(30) BRAIDO, P., *Prevenire non reprimere. Il sistema educativo di Don Bosco*, Roma, LAS, 2000, p. 235-236.

(31) IBIDEM, p. 233.

(32) *Ibid.*, p. 255-268.

(33) *Ibid.*, p. 229-243.

VII OM AF TE SLUITEN

Het primaat van het religieuze in de pedagogie van Don Bosco en in het leven van de opvoeders (religieuzen en leken) die zich aan hem inspireren staat, zowel op het gebied van de principes als op het vlak van de praktijk, buiten discussie. Het gaat om een centraal element zowel voor de inspiratie als voor de identiteit en de methode. Zoals de salesiaanse geschiedenis leert, is dit een determinerende factor voor de opvoedingsresultaten die men wil bereiken. Tezelfdertijd en precies omdat de zending van Don Bosco een pastorale zending is die gerealiseerd wordt in het kader van de opvoeding, kan men stellen dat soepelheid en intelligente aanpassing, zonder iets af te doen aan het christelijk geloof, twee typerende kenmerken zijn.

Samenvattend wil ik vijf punten naar voren schuiven, die mij belangrijk lijken.

1. Een kenmerkend aspect, dat permanent aanwezig is in de hele levensloop van Don Bosco als pastor en opvoeder is dat **het religieuze niet wordt opgelegd maar aangeboden**. Dit aanbod steunt op het getuigenis van de individuele opvoeder en van de opvoedingsgemeenschap. Het baseert zich op een daadwerkelijke caritas, het beleven van waarden, redelijke motivering en onderricht. Don Bosco doet daarbij een beroep op de intelligentie en op het geweten van de jongeren. Hij probeert hen te overtuigen door aantrekkelijke en fascinerende voorbeelden van persoonlijk en gemeenschappelijk beleefd christelijk geloof en door de schoonheid en de vreugde van een authentiek beleefd en gedeeld christelijk leven in het licht te stellen. Hij mikt op de verovering van het hart, op de persoonlijke, innerlijke vrijwillige en rijpe keuze voor de christelijke waarden. Waar hij naar streeft is een bekering die de mens in zijn diepe wezen bevrijdt en voert tot afstand van alle gehechtheid aan het kwaad, om zich dan totaal aan God en de medemens te kunnen geven. Tegelijk is hij bekommerd om de overdracht van geloofskennis en kiest hij om door een narratieve en dialogale aanpak de waarheid en de schoonheid van het christelijk geloof te doen oplichten.
2. Een tweede karakteristiek bestaat in het **gradueel karakter van de leerweg**. Dit betekent het vereenvoudigen en gemakkelijker maken van de weg, zonder ooit de lat van het christelijk ideaal lager te leggen. Het gaat om het pedagogisch geduld. Het religieuze is in elk geval niet gereserveerd voor enkelen en is niet iets waarover men alleen op het einde van de pedagogische weg mag praten. Vanaf het begin is de doelstelling helder. Don Bosco helpt de jongere om zijn blik te verheffen en hogerop te mikken. De uit didactisch oogpunt vereenvoudigde voorstelling (zoals 'blijdschap, studie en godsvrucht'; 'gezond leven, wijsheid, heiligheid') wijst onmiddellijk op de kern van wat een 'goede christen' beleeft. Bovendien laat hij nooit na aan iedereen, op de juiste manier en op het passende moment, zijn einddoel voor te spiegelen dat bestaat in de liefde voor de volmaaktheid en heiligheid van het leven. Don Bosco biedt iets groots aan dat fascineert en dat niets te maken heeft met een retorisch procédé om te overtuigen. Het is veeleer het grote 'ja' dat tegenover God en het leven gezegd wordt. Het gaat om het 'ja' uitgelokt door een integrale benadering die energie,

talenten en mogelijkheden weet vrij te maken en niet om het 'nee' van een reeks vernederende verboden.

3. In dat perspectief worden specifieke vereisten gesteld aan de **opvoeders-pastores** (salesianen en leken) wiens inzet bepalend zal zijn voor het resultaat. Van hen worden volgende eigenschappen verwacht: een sterk ideaal, authentieke christelijke en menselijke volwassenheid, affectief evenwicht, menselijke warmte, houdingen van empathie en sympathie. Dit moet zich weerspiegelen in een onberispelijk gedrag, in het kunnen luisteren en in de confrontatie met de alteriteit. Zij moeten in staat zijn om aan ieder aangepaste zorg te bieden, ongeunstelde relaties aan te knopen en om open te staan voor allen met zin voor menselijke broederschap. De 'salesiaanse opvoeders' zijn niet louter professionele opvoeders, maar vooral **sympathieke en enthousiaste getuigen** van de transcendente en christelijke waarden. Het primaat van het religieus christelijke is in de eerste plaats in hun persoonlijk leven zichtbaar. Het is hun persoonlijke keuze die heel hun leven doordringt. In hen kunnen de jongeren het authentieke beeld zien van een hoogstaande, aantrekkelijke en fascinerende menselijke en spirituele kwaliteit, die tot uiting komt in houdingen van daadwerkelijke caritas en volwassen zuiverheid. Zij moeten die opvoeders-pastores kunnen zien als mannen en vrouwen van geloof die met vertrouwen tegenover God staan en ervaren zijn in de wegen van de Geest. Kortom gezagvolle geestelijke begeleiders en toegenegen vrienden, vaders en moeders van de 'ziel'.
4. De '**ijver**' die kenmerkend was voor het model van pastor dat don Cafasso voorhield en dat Don Bosco op zijn manier integreerde, heeft verschillende uitdrukkingen gekend in zijn leven en in de geschiedenis van de salesiaanse familie. Het gaat om een **apostolische, missionaire ijver**. Ze wordt gekenmerkt door **pedagogische passie**, door een innerlijke dynamiek die initiatieven losmaakt, energie weet te mobiliseren en bekwaam is om een vreugdevolle en creatieve toewijding te scheppen. Het is fundamenteel een dynamiek van openheid in de christelijke liefde, een vurige ascetische spanning die verbonden is met het scheppen van relaties en dienstbaarheid. Dit komt tot uiting in bepaalde bijbelse uitdrukkingen die door Don Bosco naar voren worden geschoven: '*Da mihi animas, caetera tolle*'; '*Caritas Christi urget nos*'...
5. **Opvoeding tot de integratie in de maatschappij** en actief en verantwoordelijk burgerschap is voor Don Bosco niet te herleiden tot een aspect dat aan de religieuze vorming toegevoegd wordt. Het is veeleer **de vrucht van een goede christelijke opvoeding**: eerlijke burgers, want goede christenen. Deze formulering van de Piëmontese opvoeders uit het begin van de jaren 1850 - '*buoni cristiani e onesti cittadini*' - en die Don Bosco zich eigen maakte is nog steeds actueel en inspirerend.